

Zpověď poznámky pod čarou

Martin Kristenson (Karolinska Institute Library, Stockholm, Švédsko)

Zima na švédském malém městě

Všecko začalo jedné zimy před sedmnácti lety. Právě jsem se přestěhoval do města, kde jsem nikoho neznal, opustila mne moje dívka a život mi připadal úplně beznadějný. Ležel jsem v posteli a četl román *Prima sezóna* od Josefa Škvoreckého, autora, o němž jsem nikdy předtím neslyšel. Příběh se odehrává v Československu ve čtyřicátých letech; Evropa je ve válce a země je obsazena nacisty. Hlavní hrdina Danny Smiřický žije na malém městě. Je mu něco málo pod dvacet, hraje v jazzové kapele na tenorsaxofon a neúnavně, nicméně bezúspěšně se dvoří všem hezkým dívkám, které potká. V každé kapitole sledujeme, jak Danny se vši parádou vyrazí dobývat srdce některé z místních krás, jak jeho snahy neslavně končí a jak se s každým nezdarem prohlubuje jeho frustrace: „Za co mě zas trestáš, Panebože? Pročs teda vůbec dělal holky, když si katolický křesťan, jak to vypadá, na ně snad nesmí ani sáhnout?“

Přesto je Danny založením optimista, jehož radost ze života je nezničitelná. Právě to mne uchvátilo: bez ohledu na to, v jak temné době se děj odehrává, je *Prima sezóna* radostná knížka. Dannyho nezlomný entusiasmus mne nakazil a proměnil mé zoufalství v naději.

Hned jsem se pustil do dalšího Škvoreckého románu o mladém Danny, do *Zbabělců*. V něm jsem našel řádky, které podle mě nejlépe vyjadřují Dannyho životní postoj a připadají mi pořád povzbuzující: „A když jsem to vzal poctivě, bylo dobré i to, že jsem Irenu miloval a že ona chodila se Zdeňkem, i to, že bylo lepší, že jsem moh jen snít a psát milostné testamenty. A i to by bylo dobré, kdybych s ní doopravdy chodil. Všechno bylo dobré. Úplně všechno. Vlastně nebylo nic špatné na světě.“

Jde vůbec lépe vyjádřit mladistvé potěšení z prostého faktu, že je člověk naživu?

Jsem o třicet šest let mladší než Josef Škvorecký a pocházím z velmi odlišného prostředí. Vyrostl jsem v demokratické zemi, která válkou prošla naposledy počátkem 19. století. Druhá světová válka, to pro mne byly jen černobílé týdeníky, v nichž pochodovaly šiky německých vojáků a hořela města, jakýsi strašlivý svět, hodně vzdálený a těžko pochopitelný. Díky Škvoreckému mi tato část evropské historie vyvstala živě před očima a mohu zodpovědně prohlásit, že jsem při čtení jeho knih získal do tohoto období hlubší vhled, než by mi mohly nabídnout jakékoli jiné zdroje. V *Prima sezóně* se díváme na svět očima nežidovského mladíka, který se jako Čech naštěstí nemusel stát německým vojákem. Nacisté

jsou stále přítomní a představují permanentní hrozbu, ale současně tu jsou dívky v letních šatech a Duke Ellington se svým orchestrem. K novele *Eine Kleine Jazzmusik* mi Škvorecký napsal: „Tím nejpodstatnějším pro podobné mladé jazzbandy kdekoli po světě byla zábava, bez ohledu na to, jak těžká byla doba. Lidé žertovali, dělali recesi, nebrali nijak tragicky takové věci jako třeba vyloučení ze školy, protože všichni věděli, že válka jednou skončí a že ji nacisté nevyhrají.“

Jedna pasáž v *Prima sezóně* mě opravdu překvapila. K Dannyho oblíbeným filmům patří švédský film z roku 1940 *Swing it, magistern!* se zpěvačkou Alicí Babs. (V protektorátních kinech byl film uváděn pod názvem *Celá škola tančí*. – pozn. překl.) Vždycky jsem miloval staré černobílé filmy, natočené dávno předtím, než jsem se narodil, a tak mě zvlášť potěšilo zjištění, že je viděl a obdivoval i spisovatel z docela cizí země. Zrovna se blížily Škvoreckého sedmdesáté narozeniny, a tak jsem se rozhodl poslat mu snímek *Swing it, magistern!* na videokazetě. Tušil jsem, že ho od války neviděl, a napadlo mě, že by si ho možná docela rád osvěžil. Hodnou chvíli trvalo, než jsem ho sehnal, a navíc se mi nakonec podařilo získat jenom netitulovanou kopii, ale cosi mi říkalo, že to na tom nesejde. „Babsiánština“ je srozumitelná všude. Z tohoto prvního kontaktu s mým oblíbeným spisovatelem se posléze rozvinula korespondence, již spolu vedeme již deset let.

Alice Babs a hlupáci

Když se ve čtyřicátých letech objevila jazzová zpěvačka Alice Babs, brzy kolem ní vznikl pořádný rozruch. Duchovní, rodiče, učitelé a další zástupci dospělého světa byli mladou zpěvačkou zděšeni. „Babsimánie“, jak se tomu začalo říkat, byla považována za zhoubu pro zdravý vývoj mládeže. Jeden z hlavních představitelů švédského hudebního průmyslu napsal rozhorlený článek, v němž tvrdil, že Alice Babs „zpívá jako coura“ a že by jí měli „vrazit pár facek a strčit ji zpátky do školy“. Nějakou dobu vládla pořádně dusná atmosféra. Jakýsi vikář označil kult Alice Babs jako „slintavku a kulhavku devastující kulturní život“ a v jednom z hlavních švédských deníků doporučovali jejím rodičům, aby ji poslali do polepšovny. Člověku, který viděl její filmy, musí celé tohle pozdvižení nutně připadat poněkud nepochopitelné: postavy, které Alice Babs hraje, rozhodně nejsou žádné rebelky. Ba naopak – zpravidla ztělesňuje dobrosrdečné, domácké, téměř submisivní dívky. Důvod, proč byla považována za „společenskou hrozbu“, musí souviset s jejím nebývalým hudebním cítěním a dokonalým smyslem pro swing, zaznívajících z jejího hlasu. Dospělý svět se zalekl temných smyslných sil, které tento druh hudby osvobozoval. Alice Babs hrála dobře vychované dívky, ale její písně vyprávěly jiný příběh, protože vyjadřovaly živelnost

mladí a vzbuzovaly ve švédských teenagerech naději. A nejen v těch švédských. Ve svých vzpomínkách Alice Babs píše, že za války se její hudba setkala v Evropě s vřelým přijetím. Jak se dozvídala z občasných dopisů, pro spoustu lidí v okupovaných zemích byla její hudba útěchou. V roce 1946 jí kdosi vyprávěl o promítání filmu *Swing it, magistern!* v pražském kině Lido, kde obecenstvo nadšeně bouřilo při scéně, v níž si Alice swingem získá srdce členů školní rady a vyhne se tak vyhazovu za to, že zpívala v barech.

Josef Škvorecký viděl film *Celá škola zpívá* aspoň desetkrát, popravdě řečeno daleko vícrát než já. Švédská jazzová hudba se k němu dostala díky radiu Stockholm, což byla jediná nacisty nerušená stanice, která vysílala jazz. Filmy s Alicí Babs však cenzuře neunikly. Když měl být v roce 1942 uveden v Praze film *Zpívající děvče*, nebylo jeho promítání povoleno kvůli dvěma songům, které Alice zpívala anglicky, tedy jazykem v protektorátu přísně zakázaným. Aby mohli film uvést, najali distributoři talentovanou českou jazzovou zpěvačku Inku Zemánkovou, která tyto dvě písně nazpívala švédsky, tedy v jazyce, z něhož neznala ani slovo. Na tom je hezky vidět, jak absurdní situace vznikají, když se totalitní režim snaží přimět realitu, aby vyhovovala jeho ideologii. Sám jsem ty nahrávky bohužel nikdy neslyšel, ale v jednom interview s Inkou Zemánkovou jsem se dočetl, že od švédských fanoušků dostala pár dopisů pochvalně se vyjadřujících o její „švédštině“.¹

Být jazzovým fanouškem ve Švédsku a v Československu, to byl přirozeně velký rozdíl. Ve Švédsku mohli morousové na Alici vztekle štěkat v médiích, ale nemohli svá slova podepřít autoritativní mocí. Ať jazz nenáviděli, jak chtěli, mladí ho pořád mohli hrát a tančit. A Alice mohla svým kritikům odpovědět v jedné ze svých písní (zhruba přeloženo):

*At' si myslí, že jsem coura,
na to vůbec nehledím,
nedělám si z toho hlavu,
po celou noc zpívám swing.*

V okupovaných zemích byla jiná situace: tam byli fanatikové u moci a mohli pronásledovat a dokonce uvěznit každého, kdo jim oponoval. Fanatikové vždycky byli a vždycky budou; jak však Škvorecký ukazuje ve svých příbězích, podstatné je nedovolit jim ovládat životy druhých.

Na záložce *Prima sezóny* si můžeme přečíst podtitul: Text o nejdůležitějších věcech života. A to je myslím přesně to, co autor dokázal rozpoznat a navíc skvěle vyjádřit. Tou

nejdůležitější věci nebyli nacisté; odpor proti nim byl sice důležitý, ale oni sami důležití nebyli. Zvuk bassaxofonu, všechny krásy světa, láska a lidské vztahy, *tohle* bylo to podstatné.

Když jsem četl *Prima sezónu*, vybavila se mi jedna scéna z Chaplinova filmu *Moderní doba* (1936). Z projíždějícího nákladáku spadne výstražný praporek. Malý tulák jej – úslužně jako vždy – zvedne a rozběhne se za autem. Zběsile přitom praporkem mává, aby upoutal řidičovu pozornost. Náhle se přímo za ním objeví dav demonstrantů a zasahující policisté Chaplina zatknou, protože se domnívají, že demonstraci vede. Ačkoli to jistě nebylo Chaplinovým záměrem, připadá mi tato scéna jako dokonalá metafora rozdílu mezi demokracií a totalitním systémem. V demokracii je na vás, jestli se jako ti demonstrující rozhodnete politicky se angažovat. V totalitním systému je takřka nemožné politice uniknout: ať chcete nebo nechcete, ocitnete se v politických souvislostech - jako ten Chaplin s červeným praporkem. Politika proniká do každodenního života a stát sleduje každou lidskou aktivitu, včetně aktivit velmi osobních.

Před *Prima sezónou* jsem se nikdy nesešel s knížkou, jež by s podobnou jistotou ukazovala, které hodnoty totalita ohrožuje. *Tohle* si chceme uhájit, *tohle* je to, co nám chtějí odepřít. Nacisté označili Dannyho milovaný jazz za Entartete Kunst a zakázali ho. Každý, kdo žil pod tlakem nacistů nebo komunistů, ví, že největší hrozbu pro totalitní systémy představuje touha svobodně se projevit. Pro ty, kdo jako já nikdy nežili jinak než v demokracii, to je méně zřetelné.

Autor a jeho publikum

Později jsem zjistil, že Škvorecký udržuje kontakty s mnoha svými čtenáři, a musím říci, že mne to nepřekvapuje. Nejsem sám, koho povzbudila vřelost a otevřenost jeho knih. Nemám ve zvyku posílat svým oblíbeným spisovatelům dopisy nebo dárky, ale v tomto případě mi to přišlo zcela přirozené. Něco mi říkalo, že autor *Prima sezóny* bude člověk, kterého zajímá, kdo jeho knihy čte. Myslím, že udržování kontaktu s okruhem svých čtenářů je důležitou součástí Škvoreckého literární činnosti. Jeho texty vás vyzývají ke spoluúčasti. Jsou plné odkazů k jiným jeho knihám, a všude autor pokyvuje na pozorného čtenáře. V tiráži prvního vydání *Miráklu* se dočteme, že redaktorem knihy je Karel Leden, tedy hlavní postava románu *Lviče*. Redaktorkou *Příběhu inženýra lidských duší* je podle údaje v tiráži Jana Honzlová, alter ego autorovy ženy v jejím románu *Honzlová*, a v detektivce *Návrat poručíka Borůvky* je vražda spáchána v ulici, kde Škvorecký bydlí. Takových příkladů bych mohl uvést spoustu a spousta mi jich nepochybně unikla, ale i z těchto několika je myslím zřejmé, jakým

způsobem si Škvorecký vytváří onen osobní vztah se čtenáři (trochu mi to připomíná Hitchcockův zvyk zjevovat se ve vlastních filmech).

Čtenáři na jeho vstřícnost reagují po svém. Britský saxofonista Anthony Thistlethwaite se po přečtení jeho románů tak zoufale zamiloval do Marie Dreslerové, že pro ni napsal píseň a pak odjel do Náchoda skutečnou Marii navštívit. Jeden můj dobrý přítel se naopak odmítá podívat na fotografie reálné Marie a Ireny, protože by si tím poničil představu, kterou si o nich vytvořil. Románové dívky jsou pro něj tak živé, že pohled na jejich skutečné portréty by znamenal konec jeho fiktivní romance.

Nejsem literární vědec a nehodlám se pouštět do analýz Škvoreckého díla. Chci jenom vyjádřit, jak moc pro mne jeho knížky znamenají. Přesto myslím, že jednou drobností bych literární vědě přispět mohl. Před pár lety mi došel poštou tlustý balíček a ukázalo se, že je to nový Škvoreckého román, *Nevysvětlitelný příběh*. Byla to pocta jeho oblíbenému autorovi Edgaru Alanu Poeovi, napsaná zjevně ve velmi hravém duchu a prošpikovaná nejrůznějšími literárními narážkami a odkazy. Některé z nich jsem rozluštil. Tak třeba profesor Howard Phillips Langhorn z „Miskatonické univerzity“ je zcela jistě Howard Phillips Lovecraft, jehož hororové příběhy jsem hltal jako kluk. Jeden z těchto odkazů mne ale doslova zvedl ze židle. Na straně 146 jsem objevil postavu jménem Michaela Swinkels-Kristenson. A tak jsem se tedy sám stal součástí Škvoreckého literární hry a hrdou poznámkou pod čarou v české literární historii. Dnes vím, že i Michaela Swinkels je čtenářkou, s níž si Škvorecký dopisuje, takže to vypadá, že jsme teď něco jako „literární příbuzní“.

„Ten zoufalý výkřik mládí“

Věcí, ke kterým mám svůj osobní vztah, je ve Škvoreckého románech spousta. Nejde jen o to, že mám stejné zájmy, mám rád swing a líbí se mi hollywoodská zlatá éra; to hlavní, co mám s Dannym a dalšími románovými postavami společné, je vnitřní nastavení. Dá se to těžko slovy vyjádřit, ale stručně řečeno mě upoutalo jejich **nadšení**. Danny si dovolí nechat se filmem, literaturou a hudbou unést, rozjitřit nebo znepokojit, a já v jeho pocitech rozeznávám vlastní rozjařenost, která se mne při jazzu zmocňuje. Víم přesně, co měl Škvorecký na mysli, když psal o „oblasti krásy, která je – nebo by měla být – výraznou součástí lidskosti“, a vím také, proč se v *Bassaxofonu* v podtextu skrývají verše Ezry Pounda:²

Co vřele miluješ, to zůstává, ostatní je drek.

Co vřele miluješ, nikdo ti nevyrvé.

Co vřele miluješ, je tvoje pravé dědictví...

Jako chlapec se Škvorecký sám učil anglicky; ne proto, aby udělal dojem na své učitele, ale aby mohl napsat obdivný dopis Judy Garlandové. V *Mirácku* Danny Smiřický navštíví Los Angeles a před Gaumont Chinese Cinema udělá sentimentální gesto: vloží prst do jamky, kterou do vlhkého betonového chodníku vtiskla Judy svým vysokým podpatkem. O třicet let později jsem učinil totéž, kráčeje tak doslova ve stopách hned dvou svých oblíbenců. Abyste pochopili potřebu činit podobná gesta, musíte v sobě pravděpodobně cítit „ten zoufalý výkřik mládí“. „Pro mě byla literatura vždycky hrou na saxofon,“ napsal kdesi Škvorecký. Hudba, která se line z jeho saxofonu, vyjadřuje současně radost z toho, že je člověk naživu, i smutek nad nedokonalostí života, stejně jako údiv nad světem a jeho „těkavým vzrušením a skrytými stezkami“, vyjádřeno slovy jednoho švédského básníka.

„Spisovatelovým řemeslem je mluvit pravdu.“ Tímto Hemingwayovým mottem se Škvorecký vždycky řídil, a to je důvod, proč jsou jeho romány současně tak individuální i univerzální. Co na tom záleží, že mne od Škvoreckého dělí třicet šest let a oceán? Velká literatura je most, který dokáže překonat propast času i prostoru. Proč tolika čtenářům připadá naprosto přirozené psát Škvoreckému dopisy, proč cestují do jeho rodného města a hledají tam Marii a Irenu? Asi to bude proto, že Škvorecký je přesně takovým spisovatelem, o jakém George Orwell napsal: „...cítíte zvláštní útěchu, ani ne tak z toho, že rozumíte, jako z toho, že vám někdo rozumí. »Vím o mně všechno,« zdá se vám, »napsal to právě pro mne.« Jako byste slyšeli hlas, který k vám hovoří (...) bez přetvářky, bez moralizování, pouze s vnitřním předpokladem, že všichni jsme si podobní.“

Vsecko nejlepší k narozeninám, Josef!

Z angličtiny přeložila Alena Přibáňová

Poznámky:

¹ K této půvabné historce ovšem Josef Škvorecký dodává, že podle jeho vzpomínky nezpívala Inka Zemánková ve filmu tyto písně švédsky, nýbrž **německy**. Sama zpěvačka v jednom z rozhlasových rozhovorů uvedla, že písně nazpívala s Vlachovým orchestrem **česky**, což se ovšem zdá poněkud nepravděpodobné. Bohužel se nám nepodařilo zjistit, která z uvedených verzí odpovídá skutečnosti. – Pozn. překl.

² Český překlad Jana Zábrany citován podle: ŠKVORECKÝ, Josef: *Příběh neúspěšného tenorsaxofonisty*. Praha 1994, s. 68.